

**O`zbekiston Respublikasi Oliy va O`rta maxsus
ta`lim vazirligi
Samarqand Davlat Universiteti
Pedagogika fakulteti
BTU 303 - guruh**

MUSTAQIL TA'LIM

**Bajardi : Bekmuradova F
Tekshirdi : Xo`janov X**

SAMARQAND 2013

1. Sifatni o'rganish metodikasi.

Sifatni o'rganish tizimi materialni leksik va grammatik tomondan izchillik bilan boyitib, murakkablashtirib borishni ko'zda tutadi. O'quvchilar I va II sinfda sifatning leksik ma'nosini kuzatadilar, sifatga *qanday?*, *qanaqa?* so'rog'ini berishga o'rganadilar; III sinfda sifat so'z turkumi sifatida o'rganiladi; IV sinfda ilgari o'rganilganlar takrorlanib, grammatik materialga bog'liq holda *qip-qizil*, *yam-yashil* kabi orttirma darajadagi (atama aytilmaydi) sifatlarning yozilishi o'rgatiladi. Ona tili va o'qish darslarida o'quvchilar nutqi yangi-yangi sifatlar bilan boyitiladi, ularga oldindan ma'lum bo'lgan sifatlarning ma'nosiga aniqlik kiritiladi.

Sifatni o'rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisi (rangi, hajmi, shakli va ko'rinishi, maza-ta'mi, xarakter-xususiyati, hidi, vazni, o'rin va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma'nosi uni ot bilan bog'liq holda o'rganishni talab qiladi. Sifatni tushunish uchun I sinfdanoq o'quvchilar e'tibori sifatning otga bog'lanishini aniqlashga qaratiladi. O'quvchilar predmetning belgisini aytadilar, ularda so'roq yordamida gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi, ya'ni ular gapdagi sifat va otdan tuzilgan so'z birikmasini ajratadilar (atama aytilmaydi). Keyingi sinflarda bu bog'liqlik aniqlashtiriladi. SHunday qilib, sifatning semantik-grammatik xususiyatlari sifat ustida ishlashni leksik va grammatik (morfologik va sintaktik) ravishda olib borishni talab etadi.

Boshlang'ich sinflarda "Sifat" mavzusi quyidagi izchillikda o'rganiladi: 1) sifat bilan dastlabki tanishtirish (I, II sinf); 2) sifat haqida tushuncha berish (III sinf); 3) shu grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim sifatlarning yozilishini o'zlashtirish (IV sinf).

Sifat bilan (atamasiz) dastlabki tanishtirish (**birinchi bosqich**) sifatning leksik ma'nosi va so'roqlari ustida kuzatish o'tkazishdan boshlanadi. Predmetning belgilari xilma-xil bo'lib, uni rangi, mazasi, shakli, xil-xususiyatlari tomonidan tavsiflaydi. SHunday ekan, sifat tushunchasini shakllantirish uchun uning ma'nolarini aniqlash talab etiladi. O'qituvchi predmetni yoki uning rasmini ko'rsatadi, o'quvchilar uning belgilarini aytadilar va yozadilar. Masalan, (*qanday?*) olma – *qizil, shirin, yumaloq olma*; (*qanday?*) ip – *uzun, ko'k ip*. Albatta, suhbat asosida o'quvchilar olma, ip so'zlari *nima?* so'rog'iga javob bo'lib, predmet nomini bildirishi, *qizil, shirin, yumaloq* kabi so'zlar *qanday?* so'rog'iga javob bo'lib, predmetning belgisi (rangi, mazasi, shakli)ni bildirishini aniqlaydilar. O'qituvchi atrofimizni o'rab olgan predmetlarning o'z belgilari borligini, ular bir-biridan shu belgilar bilan farqlanishini yana bir-ikki misol bilan tushuntiradi (*Qanday daraxt? – Katta, chiroyli, sershox, ko'm-ko'k daraxt. Qanaqa shkaf? – Oynali, baland shkaf*). Xulosa chiqariladi: *qanday?*, *qanaqa?* so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar predmet belgisini bildiradi.

O'quvchilar belgi bildirgan bunday so'zlarning nutqimizdagi ahamiyatini anglashlari uchun sifat ko'p uchraydigan matn tanlanib, avval sifatlarini tushirib qoldirib, so'ngra sifatlari bilan o'qib beriladi va mazmuni taqqoslab ko'rsatiladi. Predmetni aniq tasvirlash uchun

uning belgisini bildiradigan so'zlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda ko'rgazma vositalar (predmetlar, predmet rasmlari, syujetli rasmlar)dan keng foydalaniladi.

O'quvchilar *qanday?*, *qanaqa?* so'roqlariga javob bo'lgan (predmet belgisini bildirgan) so'zlarni o'zlashtirishlari uchun mashqning quyidagi turlari samarali hisoblanadi: 1) so'roq yordamida predmetning belgisini bildirgan so'zlarni tanlash; 2) aralash berilgan so'zlardan gap tuzish; 3) matndan *kim?* yoki *nima?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zni va unga bog'langan *qanday?* va *qanaqa?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zni tanlab (so'z birikmasini topib) aytish va yozish; 4) tayanch so'zlar va rasm asosida gap yoki kichik hikoya tuzish.

Ikkinchi bosqichda asosan ikki vazifa: "sifat" tushunchasini shakllantirish hamda o'quvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitib borish, fikrni aniq ifodalash uchun mazmunga mos sifatlardan nutqda o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish hal qilinadi.

"Sifat" tushunchasini shakllantirish o'quvchilarning "predmet belgisi" degan umumlashtirilgan kategoriyaning o'zlashtirish darajasiga bevosita bog'liq. Shu maqsadda rang, maza, shakl-hajm, xil-xususiyat bildiradigan so'zlar guruhlanadi va shu so'zlarning xususiyatlari umumlashtiriladi. Sifatning leksik ma'nosi bilan birga uning xarakterli grammatik xususiyatlari ham qayd etiladi. Sifatlarning xususiyatlarini umumlashtirish asosida o'quvchilar uning so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos ko'rsatkichlarini ajratadilar: a) predmet belgisini bildiradi, b) *qanday?* yoki *qanaqa?* so'rog'iga javob bo'ladi, v) gapda otga bog'lanib, shu ot bilan so'z birikmasi hosil qiladi, ikkinchi darajali bo'lak vazifasida keladi.

Bu sinfda og'zaki va yozma ijodiy ishlar (maktab bog'i yoki parkka ekskursiya vaqtida kuzatilgan daraxt, qushlar, hayvonlarni tasvirlab kichik hikoya tuzish kabilar)ga katta o'rin beriladi.

O'quvchilarning sifatning leksik ma'nosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama tasvirlash malakasini o'stirish uchun: 1) berilgan predmetlarning rangi, mazasi, shakli, xususiyatini ifodalaydigan sifatlar tanlash va yozish: *Qanday shaftoli? SHirin, suvli, tuksiz shaftoli. Qanday kitob? Qalin, qizil kitob*; 2) berilgan belgilariga qarab qaysi hayvon ekanini aniqlash: *Tikanli, kichkina, foydali ...* (tipratikan). *Ehtiyotkor, ayyor, yovvoyi ...* (tulki); 3) predmetlarning belgisiga qarab topishmoqlarning javobini ayting kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

Sifatning nutqimizdagi, fikrni aniq va tushunarli ifolashdagi o'rnini puxta o'zlashtirishga erishish uchun ma'nodosh va zid ma'noli sifatlar ustida ishlash, o'qish darslarida sifatning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. Sifatni o'rganish jarayonida so'z yasashga oid mashqlarni muntazam o'tkazib borish o'quvchilarda u yoki bu so'z turkumini yasash uchun so'z yasovchi qo'shimchalardan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi.

Uchinchi bosqichda sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, og'zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish bilan bog'liq holda *-roq* qo'shimchasi bilan qo'llangan sifatlarni va *ko'm-ko'k, yam-yashil* kabi sifatlarni to'g'ri yozish malakasi shakllantiriladi. Ish mazmuni shu vazifalarni

bajarishga qarab belgilanadi va o'quvchilar nutqini o'stirishga qaratiladi.

Nazariy ma'lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo'yish, gapda sifat bog'langan otni (so'z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlar tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlar yoki so'z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda *-roq* qo'shimchasi bilan qo'llangan *yaxshiroq*, *aqlliroq* kabi, shuningdek, *tip-tiniq*, *sap-sariq* kabi sifatlar ko'proq bo'lishiga e'tibor beriladi. O'quvchilarning mustaqilligi osha borgan sayin, mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtira boriladi. SHunday qilib, sifatni o'zlashtirishda uni ot bilan o'zaro bog'liq holda o'rganishga asoslaniladi.

2. Otlarda egalik qo'shimchalarini o'rganish.

Bu mavzu boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun murakkab hisoblanadi, chunki bu mavzu o'rganilgunga qadar, o'quvchilar "shaxs" tushunchasi bilan hali tanishtirilmagan, kishilik olmoshlarini hali o'rganmagan bo'ladilar. O'quvchilarga egalik qo'shimchasi shaxs, narsa birlik va ko'plikdagi uch shaxsdan biriga taalluqli ekanini bildirishini tushuntirish qiyin. SHularni hisobga olib, o'quvchilarni otlarda egalik qo'shimchalari bilan tanishtirishda o'qituvchi ishni sarlavhadagi "egalik" so'zining leksik ma'nosini tushuntirishdan boshlashi maqsadga muvofiq: *"egalik" ega bo'lish, qarashlilik, tegishlilik, oidlik ma'nolarini bildiradi, demak, egalik qo'shimchasi deganda biror narsaga ega bo'lishni, shu narsa tegishli, shu narsaning egasi ekaninn bildiradigan qo'shimchalar tushuniladi. Otlar egalik qo'shimchalari bilan qo'llanadi. Otga qo'shilgan egalik qo'shimchasi shu ot ifodalagan shaxs, narsaning kimgadir qarashli ekanini, shu narsaning egasi ekanini bildiradi. Misollarni kuzataylik: Kecha o'qigan **kitobim** juda qiziqarli ekan. Sening kitobing ham qiziqarlimi? Ra'noning kitobi ham qiziqarli edi.*

Kitobim, kitobing, kitobi so'zlari so'z tarkibiga ko'ra tahlil qilinadi va o'quvchilar *kitob* – o'zak, *-im, -ing, -i* qo'shimcha ekanini aniqlaydilar. O'qituvchi *kitob* va *kitobim* so'zlarini taqqoslashni –*im* qo'shimchasining ma'nosi haqida o'ylab ko'rishni topshiradi, muammoli vaziyat yaratadi; o'quvchilar qo'shimchaning ma'nosi haqiida fikr yuritadilar, ammo *kitobim* so'zining ma'nosiga (*mening*

kitobim – kitob meniki) tushunsalar ham, fikrlarini shakllantirib aytib berolmaydilar. O'qituvchi qisqa tushuntiradi:

– *Tilda uchta shaxs mavjud:*

I shaxs – so'zlovchi

II shaxs – tinglovchi

III shaxs – o'zga

*Hozir men sizga so'zlayapman, tushuntiryapman, demak, men – so'zlovchi, hozir siz meni tinglayapsiz, demak, siz (sen) tinglovchi, hozir tinglashga qatnashmayotganlar ham bor, u (ular) – o'zga hisoblanadi. Siz otlar birlik va ko'plik sonda qo'llanishini bilasiz. Ma'lumki, biror narsa bir shaxsga yoki ikki va undan ortiq shaxsga tegishli bo'lishi mumkin. Mana shu ma'nolarni, ya'ni biror shaxs va narsaning birlik yoki ko'plikdagi uch shaxsdan biriga qarashli ekanini otga qo'shilgan egalik qo'shimchalari bildiradi. Masalan, **kitobim** so'ziga qo'shilgan -im qo'shimchasi kitobning I shaxsga taalluqli ekanini, ya'ni kitobniig egasi I shaxs ekanini bildiradi (-ing, -i qo'shimchalari ham shunday tushuntiriladi). Kitobimiz so'zidagi -imiz qo'shimchasi kitob so'zlovchi shaxsga, shu bilan birga, ko'p shaxsga (ko'p so'zlovchiga) tegishli ekanini bildiradi (-ingiz, -i qo'shimchalari ham shunday tushuntiriladi). Qisqa xulosa chiqariladi: otlarga qo'shilgan mana shunday qo'shimchalar **egalik qo'shimchalari** deyiladi. Egalik qo'shimchalari tegishlilik, egalik ma'nosini bildiradi.*

Egalik qo'shimchalari otlarga ikki variantda qo'shiladi. *Akam* va *kitobim*, *akang* va *kitobing*, *akasi* va *kitobi* kabi oxiri unli hamda undosh tovush bilan tugagan otlar so'z tarkibiga ko'ra tahlil qilinadi,

qo'shimchalar taqqoslanadi, suhbat asosida xulosa chiqariladi: oxiri unli tovush bilan tugagan otlarga *-m, -ng, -si, -miz, -ngiz, -si* egalik qo'shimchalari, oxiri undosh tovushlar bilan tugagan otlarga *-im, -ing, -i, -imiz, -ingiz, -i* egalik qo'shimchalari qo'shiladi. SHundan so'ng o'quvchilar "Ona tili" darsligidagi qoidani o'rganadilar, jadvalni tahlil qiladilar.

O'quvchilarga egalik qo'shimchalari haqidagi ko'nikmani shakllantirish uchun matndan egalik qo'shimchasi bilan qo'llangan otni topish, uni tarkibiga ko'ra tahlil qilib, egalik qo'shimchasining shaxs-sonini aniqlash, matnda berilgan otga tushirib qoldirilgan egalik qo'shimchasini qo'shish, narsa qaysi shaxs yoki shaxslarga qarashli ekanini aytish kabi mashqlardan foydalaniladi.

Egalik qo'shimchasi ustida ishlash bu bilan tugamaydi. Otlarning kelishiklar bilan turlanishini o'rganish jarayonida egalik qo'shimchasi bilan qo'llangan ot qaratqich kelishigida kelgan boshqa ot bilan (*kitobning muqovasi, Rahimning kitobi*), kishilik olmoshlarining kelishiklar bilan turlanishini o'rganish jarayonida esa egalik qo'shimchasi bilan kelgan ot qaratqich kelishigidagi kishilik olmoshi bilan bog'lanib, so'z birikmasi hosil qilishi haqida bilim beriladi.

3. O`qish darslarida 9 - may “ Hotira va qadrlash ” kuni mavzusini o`rganish.

1999 – yil 2 – martda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni e`lon qilindi. Farmonga ko`ra 9 – may “ Hotira va qadrlash “ kuni deb e`lon qilindi.

Hotira va qadrlash kuni umumxalq bayrami sifatida O`zbekistonda 1 – chi marotaba keng nishonlanmoqda. Tinchlik muborak so`zi muqaddas kalom keksalarimiz duosida ezgu niyatlarida ushbu so`zni takror, betakror eshitamiz. Ne baxtkim muqaddas zaminimiz mustaqil O`zbekistonimizda osoyishta hayot hukmron. Osuda turmush biz baxtiyor avlodlarimizga nasib etgan. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach azaliy qadriyatlarimiz tantana qilib yurtimizda ko`plab bayramlar nishonlana boshlandi. Barcha bayramlarimiz mazmun - mohiyatiga ko`ra xalqimizning azaliy an`ana urf – odatlarini, orzu – umidlarini namoyon etadi.

Shu kuni urush qatnashchilari mehnat fahriylari, nuroniylari, otaxonu, onaxonlarimiz bilan suhbat uyushtiriladi. Insonlarni qadrlash, ularga izzat, ehtirom ko`rsatish orqali qon – qonimizga singib ketgan. Ezgu qadriyatlar ro`yobi o`rnini namoyon etadi. Ular tufayli osuda hayotga ega bo`lganimiz uchun shukronalar aytiladi. O`quvchilar istiqlol tufayli amalgam oshirilayotgan ishlar haqida so`zlashadi. Barchamizga ma`lumki hotira maydonidagi “ Motamsaroy ona ” haykali qoshga har kuni yuzlab ziyoratchilar tashrif buyuradilar. Jigarbandini frontga jo`natib, butun umr intizor

kutgan munis ayollarning g'amgin qiyofasida biz urushning daxshatini, tinchlikning qadrini his etamiz.

9 - may kuni erta tongdan yurtimizning barcha viloyatlaridagi hotira maydonlarida urushdan qaytgan mard o'g'lonlarimiz yodga olindi.

1941 – 1945 yillarida bo'lib o'tgan 2 – chi jahon urushi tufayli frontga ketgan ko'plab yurtdoshlarimizga ona Vataniga qaytib kelish nasib etmadi.

Minglab er yigitlar qonli janglarda ona Vatani ozodligi yo'lida mardlarcha halok bo'ldi. Ular tufayli fashist bosqinchilariga qarshi urushda g'alaba qozondik. Ozodlikni qo'lga kiritdik.

Mana shunday osuda hayotda yashash baxtiga ega bo'ldik. Muhtaram yurtboshimiz bu kunga alohida urg'u berib shunday degan edilar:

“ Hotira deganda biz bu foniylar dunyodan o'tgan ajdodlarimizni eslash, ularni chirog'ini yoqib ezgu ishlarini davom ettirishini tushunamiz. Bu xalqimizga xos azaliy fazilatdir ”.

“ Qadrlash degani – bu asrlar davomida ona diyorimizni, xalqimizning ozodligi va istiqbolini erkin va farovon hayotini mardlik va shijoat bilan himoya qilgan fidoyi Vatandoshlarimiz yodga olmoq, ularga munosib hurmat va ehtirom ko'rsatmoqdir ”.

Haqiqatdan ham yurtimizda inson hotirasi, qadr – qimmatini aziz hisoblanadi. Biz ulug' ajdodlarimizni, ota – bobolarimizni, fidoyi yurtdoshlarimizni doim hurmat bilan tilga olamiz. Ushbu gaplarimizning isboti Muhammad Yusufning “ Yurtim, ado bo'lmas armonlaring bor ” she'rida ham yaqqol namoyon bo'lib turibdi:

Yurtim, ado bo`lmas armonlaring bor

Yurtim, ado bo`lmas armonlaring bor,
Toshlarni yig`latgan dostonlaring bor.
O`tmishingni o`ylab og`riydi jonim,
Ko`ksing to`la shahid o`g`lonlaring bor.

Yurtim , ko`nglingday keng osmonlaring bor,
Yulduzni yig`latgan dostonlaring bor.
Osmonlariningda ham diydoringga zor,
Jayrondek termulgan Cho`lponlaring bor.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I. A. Milliy istiqlol mafkurasi □ xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. □ T.: O'zbekiston, 2000.
2. Karimov I. A. Barkamol avlod □ O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. □ T.: SHarq, 1997.
3. Karimov I. A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. □ T.: 1997. 5- jild.
4. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat □ yengilmas kuch. □ T.: Ma'naviyat, 2008.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. // Barkamol avlod □ O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. □ T.: SHarq, 1997.
6. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. // Barkamol avlod □ O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. □ T.: SHarq, 1997.
7. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi // O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining axborotnomasi, 7-maxsus son. □ T.: SHarq, 1999.
8. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti // Boshl. ta'l. jurnali. □ Toshkent, 2005. □ №5. 5, 6, 8-9-betlar.
9. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi // Boshl. ta'l. jurnali. □ Toshkent, 2005. □ №5. 21- 33 – betlar.